

առաջինը՝ շահրալար «Գորա-
գլուխ քաղաքի»:

Նոր-Նախիջևան
21 Փետրուար 1910:

Հ. ՍԱՐԴՈՒՆ

«Նախիջևան», էջ 10, քաղիս իմաստին նամար կը գրէին նաեւ «Նամինայն ղէպս շարաաղադարի միտքն կ'ընթացի կը միանայ տեղիւնց մտախիսի հետ, իրեն մին նախկան, եւ ներկորդն պարսկական յորժոռնացն, մի եւ նոյն գաղափարին: Ան այս ուշադրութեան արժանի են Fr. Spiegelի նետեւեալ տողները (Eränishe Altertums-kunde, III. Leipzig 1878, էջ 625-626), որոնց Գարսից արջոտները վրայ են. «Դարձեալ արջոտնաց կը նային Հայերէն՝ Սենեկական, Սենեկականը, (Շոդիշէ, 106, Հա գար, 109) կոչուած պաշտօննայք. ասոնց մէջ նշանաւոր կը նախդիսանայ յատկապէս մին, զոր Շամնամակն աւարտ-ի-խար (շէ յալա) կը կոչէ. ասոր պաշտօնն էր թագաւորին ներկայանալ ուղղութեամբ մէջ միջնորդել. ընտանեացար շատ անգամ իր ծնորն էր զայն Նարաւոր ընելը կամ խափանելը, ըստ պարագայից. այս պատմական ապագաշտովը նշանաւոր խորհ չկուած: Արջայից արքան շրջապատողներուն կը վերաբերէին նաեւ իւր գաւազանակներուն եւ գեղարդակներունը, զորոնք Դարիշ Ա. իրեն թով թողել նշանակեց, որ բաւական ապացոյց է թէ այս պաշտօննայք ազնուական մարդիկ էին եւ թուգաւորին ընտանիք: Դժբախտաբար չէ նշանակած Spiegel թէ ինչ պարսկերէն բառ կը գործածուէր վերջին իմաստին նամար: Բայց շատ-աղադարի ստուգաբանութեան նամար կը բաւէ կարծեմ աւարտ-ի-խար. ուր պահուած է շատ տեսանելի կերպով աւարտ վերջին կազմից մասը, մոտիկային իմաստով իրեն «Տրաւիդիս», են, ինչպէս կը ստուգաբանէ եւ կ'իմանայ Հ. Սարճուան: Այսպէսով կը ստուգուի այժմ բաղ-ժարուած կերպով թէ Վրթնաւէս ունէր յարցանուտ՝ արջոտական պաշտօնի մը տնտեսը, ի նարէ միայն պարզ անուանական տնտեսը, առանց իրականի, զոր կը մերժէ իր եկեղեցական աստիճանը: Հ. Ն. Ա.

Ք Ր Վ Ս Ս Ս Ն

ԲԱՆԱԿԵՐԵՆԹԵՐՈՂԵՐ ԲԵԺԿԱԿԱՆ, ԽԻՄԱՂՈՒՆ

Բանաւերբերթեղող Բեժկական, Խիմաղաւն չեմ՝ կարծեմ որ Տեառնեցնէ առանց յօդուածիկս կարդալու թէ «Հանդէսն այս անգամ ալ բեժկական ինդիւստրիով սկսաւ պարագայի»՝ Բաւ լիցի. այս պաշտօնն կը թրոգու երբեմն երբեմն ի նարկաւորութեան, իր բեժիկ յօդուած աղբիւրներու աւելի հեղինակաւոր ձայնին ու գրչին:

Բայց որովհետեւ բանաւերբեր, գրաւերբերն եւ բեժկաւորապէս ուսումնասիրեն ու «Գրող աշակերտներն» երբեմն այնպէս շարաւար կը գործածեն իրենց ուսումնասիր երանգը, որ աւելորդ չհասկանայ՝ այս անգամ՝ անոնց փոքրիկ նուէր մ'ընելու, քանի մը առջ նուիրելով «Մաքի գործարանին» վրայ հրաւիրելու իրենց ուշադրութեանը: Ներկայ, կը գործածեն ոմանք իրենց ուսումնասիրութեան անոնք, բայց առեւտրներն ալ իրենց են: Գաղափարս գիտականներն ուշադրութեան պէտք են դարձրել իրենց ընդհին շափաւոր գործածութեան, ընդ երկու վայելելու համար առողջ միտք մը, որ է առողջ ըզդ մը:

Մարդուս ըզդը ամենէն աւելի գործածուած գործարանն է այսօր, ասոր տարակոյս չկայ. բայց ինդիւս է թէ արեւելք համապատասխան կերպով ալ կը հոգաւորուի. բնաւ ոչ: Սորունքները եժէ յոգնած են, հանգչելու պէտք կը զգան եւ հանգչելու են. նոյն իրաւամբ ըզդն ալ կը պահանջէ հանգիստ, երբոր միատեսակ գործունէութենէն յոգնած է. ասոր շատ քիչերը կ'որոնդարանան եւ աս անփութութեան պատճառաւ օրէ օր իրենց առողջութիւնը կը աւտեն, շատ մը հիւանդութիւններ կը ժառանգեն եւ կ'ենթարկուին այնպիսի հոգեկան պարտաւան միջնակներու, զորոնք որչափ ալ երբեմն թօգափել անկարելի չէ, սակայն ի սպառ անհետ կերպով ընկել գէթ շատ անգամ անկարելի կ'ըլլայ:

Ընդդէ յոգնածութիւնը կը զգան, որուն նշանն է՝ անտարածաբարութիւն մը գէպի որեւէ գործ, եւ մինչեւ իսկ իրարալու կամ խօսելու զգալի տաղտուկ մը. այսպիսի գործեան մը մէջ այնպիսի ուսույթներն ու բնակիչներն կը գործածեն, որոնք ի բնէ խեղճ ըզդը կը լլկեն եւ կը խարազանեն աւելի, քան թէ կը հանգչեցնեն: Հանգաւան տեղ մարտկոմ: Այսպիսի պարագաներու մէջ՝ վաստակաբէկ ըզդին վայելի մի հանգիստ շնորհէ պէտք է, բայց գաշտերը շըլադայութեան ելլել, որով կենդանական հիւթերը նոր թարմութիւն, նոր կենսականութիւն կը ստանան, չղային գործունէութեան նոր զարկ մը կը տրուի եւ ըզդինս փոքր ինչ իր խտորի իր միտքնախաղ ձգտումն: Երգեած ըզդին քիչ թեթեւութիւն եւ գիւր չեն պատճառեր ի մէջ այլոց, պարտիկ մշակութիւն, մարմնակրթանք, մարմնամարզութեան հրահանգներ, կ'ենթարկուի խնհական շափով եւ առանց երբեք չափազանցութեան:

Այս կանոններուն հակառակ վարուելի՝ անտարակոյս իւր աղետալի հետեւանքները միտքաւոր յերեւան չի հաներ, բայց ապահով բլանք որ յընթաց ժամանակի սաստիկ գրգռութեան պիտի յաւորէ անզգաւարար, շագաւորութիւն մը:

Վաղուց ի վեր շատերն առիթ ունեցած են, քննութեանց առիթի համըղուելու թէ ինչ աստիճանի բանաւոր պահանջը մըն է, ըզդին հոգաւորութիւն բուսածը: Անոնք որ քննութենէ առաջ մէջնդմէջ կը հանգչեցնէին իրենց միտքը եւ մտաւորական տոկոսն աշխատութիւն պահանջող դասընթացքի միջոցին փոխը կը տալէին իրենց զիբնք բաւականաչափ քնով կազդուելու եւ իրենց միտքները չղայիչը զօրացնելու, անոնք քննութեան անհեշտ լաւագոյն ելած են, քան այնպիսիներն, որ միտքն վերջին վայրկեանն աղուղ պքնութեան եւ գրգռութեան մէջ պահած են իրենց կարողութիւնները: Զարմանալու բան չկայ. ամեն գործարան ունի իր գաղաղի զօրութեան աղբիւրը, որ շարաւար եւ յանդէպս գործածուելով՝ վաղ թէ անապաւ, կը քրտանայ ու կը քամբի: Այն անիւնք որ տակուին հազիւ երեսուն կամ քառասուն տարուան արեւն պարտաւան միջնակներու ենթակայ են, յայտնի կը ցուցնեն թէ իրենց չղային զօրութեան աղբիւրները կանոնաւոր, չափեն աւելի եւ անխնայօրէն գործածած են:

Հոգեկան խանգարումներ տեղի կ'ունենան, վասն զի բնաւ կարեւորութիւն չի տրուիր ըզեղի առողջապահութեան. աս երկուքին մէջ եղած սերտ յարաբերութեան գիտակցութիւնը՝ պէտք է որ քան զոր իւր սահմանն ընդարձակել եւ ժողովրդական ամէն խաւերու մէջ տարածուիլ, որպէս զի մարդկութիւնը նաեւ Հոգեբանական տեսակետով բարեփոխուի։ Սակայն ցաւայն այն է, որ այսօր ստուար մեծամասնութիւն մը, նաեւ գիտնական գասակարգէն շատերը, գոյզն ծանօթութիւն մ'իսկ չունին Հոգեկան խանգարումներու մասին։ Եւ շատ մը բժիշկներ ալ տակաւին կը կարծեն թէ հիւանդ մը Հոգեկան հիւանդութեամբ վարակեալ հրատա-րակուելու համար, հոգեբանական ամէն վիճակ-ներով խանգարած պէտք է ըլլալ։

Քանի որ խելագարութիւնը, կ'ըսէ ամերիկացի բժիշկն Տր. Ֆիլիսըն, ուրիշ հիւանդութեանց պէս արտաքին պատճառներէ կը ծնանի, անոր սկզբնաւորութիւնը ժամանակին ճանչնալ կարենալ շատ կարեւոր է. բայց միանգամ ճանչնալէն ետքը՝ պէտք է անյապաղ դարման տանիլ, ինչպէս ուրիշ ամէն հիւանդութիւններու կը տանին, մանաւանդ թէ ասոր ի՞նչ աւելի։ Եթէ Տնարուոր ըլլար խելագարութիւնը ժամանակին եւ անվերջ կերպով գուշակել, եւ պարտուպատշաճ գեղն մատուցանել, յիմարութեան հանձնելու ժամանակ չէր ունենար, ալ յարմարուստ կը խափանուէր եւ ասով անհնարին աղէտ մը բարձուած կ'ըլլար թէ անհատի եւ թէ ընկերութեան վնասէն։

Հոս լսելի պիտի ընէ իր հզոր ձայնը՝ ըզեղի առողջապահութիւնը. — ըզեղին հանգիստ տալու է. հանգիստ մը, որ զուգուած ըլլայ մարմնի կանոնաւոր եւ չափաւոր շարժման հետ. ուսեւել՝ կարգուկանոնով, շնչել մաքուր օդ եւ երբեմն երբեմն միտքը զբօսցընել եւ ցրել վայելուչ ընկերութեանց մէջ։ Փորի խանգարմանց, ըզեղաց անգործութեան, թիւ կան, պէտք է վաղընդգոյշել առջեւն առնուլ, վասն զի շատ անգամ ըզեղի ծանրապէս վտանգուեալն վերջնական արմատը աս հիւանդութիւնն էր։ Դեռ փնտաւելու է. վասն զի ասոնք՝ մարմնի մէջ ապականագործ հիւթեր կը գոյացընեն, որոնք թաշաւար կաղերու նման գէպի վեր ելելով կը փնտցընեն ըզեղի գործարանը։

Ըզեղը չափազանց հոգեկաններէ յառաջացած են սեւամաղդութեան բազմադիւր երեւոյթներ, որոնք չի՞նչ նպատամատոյց չեն եղած նաեւ մարմնի եւ աղետաց անգործութիւնը։

Աս հատարակ ամէն մարդ իր մէջ յիմարութեան սերմը կը կրէ, կ'ըսէր նշանաւոր բժիշկ մը. թէպէտ սաղմնային վիճակի մէջ։ Կարելի չունին ընկեր ուրեմն զայն խղիւղել։ Անոր համար ամէն բանէ առաջ ձեռք առնուլ պէտք է առողջապահական կանոնները ընդհանրապէս եւ ըզեղի խնամքը մասնաւորաբար, եւ գարձեալ անհրաժեշտ է զգուշանալ ամէն կերպով ըզեղին փնտաւել, չափաւորել գոգուի միջոցները եւ ասլ ըզեղին կաղու-րուելու կարեւոր ժամանակը, բացարձակապէս հանգիստ ու հանգարտ վիճակի մը մէջ պահելով մեր եւութեան ամենակարեւոր գործարաններէն մին։

յ

ՅԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՍՏԵՄԳՈՒՆՑ ՊՈՑՏՄՈՒԹԵԱՆ
ԵՐԵՎԱՆԻ ԶԷԼԵԳՐԻ ՔԷՕՄԵՐԻՐԺԵՆ

Ծանօթագրութիւններս, զորս կը ներկայացնեմ, կը վերաբերին՝ ինչպէս «ԶԵՂՈՑ-ՑԻՍ», մէջ յայտնած եմ արդէն, Երեմիա Զէլէպիի աշխատութեան այն կէտերուն, որոնք աւելի չայ ազգային կեանքի հետ կապ ունին, եւ կամ՝ մաս կը կազմեն Կ.Պոլսոյ Հայութեան հին պատմութեան։

Այս ծանօթագրութիւններուս մէջ փոյթ ունեցած եմ, Երեմիայի աւանդած տեղեկութիւնները՝ որոնք կարծ են եւ համառօտ, իմովսնն աւելի ընդլայնել ու լուսաբանել, գիմելով միշտ վաւերական աղբիւրներու, ինչպէս գործն ինքնին ցոյց կու տայ։

Իսալ գլուխներու բաժնած եմ ծանօթագրութիւններս, անոնք ամէն մէկին սկիզբը նշանաւելով թիւը տողին, որ կու տայ նիւթը ծանօթագրութեան։

Հարկ է սակայն ճաննալ նախ Զեռագիրը, որ ծառայեց այս Հրատարակութեան։

ՁԵՐԱՎԵՐԸ

Ստամբուլի Պատմութիւնը, զանազան գրութիւններէ առաջ զետեղուած է սկիզբն Հատորի մը, որ աւելի կը նմանի տետրակի մը։ Սեպհական է ինչ այն. բաւականի հաստ է, բաղկացեալ ըլլալով 185 թերթերէ, որոնց առաջին 47 հատը 92 էջերով կը գրաւեն Ստամբուլի Պատմութիւնը, իսկ մնացեալները այլեւայլ նիւթեր, այլեւայլ հեղինակներէ գրուած, որոնց մասին կը խօսիմ ծանօթագրութեանց վերջը։

Կենսութիւնն է՝ 21×15,5 հրդ., եւ թանձրութիւնը 3 հրդ. լուս կազմուած է, ունի սեւ կաշեայ երկու կողք. առաջին կողքին արտաքին էջին կեդրոնը դրոշմաւորուած է շատ փոքրիկ պատկեր մը Ս. Ծնունդի, ասոր չորս դին ալ քառաթեւ մէկ մէկ հրեշտակ. երկրորդ կողքին դրսի էջին վրայ՝ ճիշդ մէջտեղը, յաշնութիւն մը, եւ չորս կողմը քառաթեւեալ մէկ մէկ հրեշտակ։

Հանգամանքն այլեւ է. թուղթը բամբակեայ հաստիկ բայց ողորկ. գիրը նոսր, երկրէն, մաքուր եւ վերծանելի։ Ամէն մէկ